

УДК 821.161.2'052-31.09

Т. С. Матвєєва,

доктор філологічних наук, професор
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

t.matvieieva@karazin.ua

ORCID: 0000-0001-9178-1743

БОГОПОКИНУТІСТЬ ЯК АБСОЛЮТ ЗМОДЕЛЬОВАНОГО УКРАЇНСЬКИМ РОМАННИМ ДИСКУРСОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. СВІТУ

У статті обґрунтовано тезу про пріоритет деструктивного елемента в моделі світу, вибудованої українським романним дискурсом другої половини XIX ст. Аналіз здійснено на прикладі творів широкого проблемно-тематичного спектру – від соціально до філософськи детермінованих, різної естетики світобачення – від преромантичної до натуралістичної. Окремі аспекти – символіка вияву моделетвірних складників – речовинних і нематеріальних, підтекстові смисли, художні прийоми (оксюморон, градація), за допомогою яких митці оприявнюють взаємозалежність людини й світу.

Ключові слова: роман, модель світу, дегуманізація, символ.

Вивчення динаміки змін в уявленнях про світ і людину в ньому, вважаємо, є одним із перспективних напрямів для науки про літературу. З огляду на це, особливо цікаво буде проаналізувати процес художньої візуалізації авторських інтенцій на прикладі великої епічної форми, адже роман – це своєрідний жанр, змістотвірні й формотвірні елементи якого синтезують практично універсальну модель світу, відтворюючи суб'єктивну реальність, у якій, за визначенням, відсутня об'єктивність, оскільки художня модель – ексклюзивний продукт авторської свідомості. Разом із тим сума таких моделей, представлених у діахронії розвитку літературного процесу, й сформує макросвіт, максимально наближений до об'єктивного.

Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми не виділятимемо екстрапороджуючі дискурс-фактори (прагматичні, соціокультурні, психологічні), а розглядатимемо дискурс, зокрема роману, як "сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики", постають "у взаємодії з цією проблематикою" [1: 198]. Відтак формулюємо мету пропонованої студії: на прикладі українського романного дискурсу другої половини XIX ст. проаналізувати специфіку вияву, на наш погляд, однієї з провідних тенденцій літературного процесу: деструктивність у показі світу. Відповідно, ми виокремлюємо наступні завдання: зіставити в заявленому аспекті романи неоднакової естетики світобачення, різних жанрових форм, широкого проблемно-тематичного діапазону задля окреслення спільних та відмінних тенденцій щодо вияву причин пріоритетного втілення митцями саме деструктивної домінанти в моделюванні другої реальності. Наші попередники таке завдання спеціально перед собою не ставили, хоча, безперечно, писали про нівеляційні процеси, відтворені О. Кобилянською, А. Кримським, Панасом Мирним, І. Франком, іншими (студії Т. Гундорової, І. Денисюка, Ю. Коваліва, М. Наєнка, С. Павличко, В. Панченка, Т. Пастуха, Л. Сеника, М. Ткачука, Р. Чопика, А. Швець). Ішлося переважно про об'єктивні й суб'єктивні чинники характеротворення, прийому й засоби втілення поведінкових моделей у зв'язку з певними проблемно-тематичними комплексами, ідейним навантаженням тексту. Ми ж спробуємо цілісно проаналізувати найбільш репрезентативні, на нашу думку, зразки українського роману другої половини XIX ст., враховуючи особливості вияву основного моделетвірного складника – дегуманізації людини й світу. Смысловим центром наших роздумів стане теза відомого теоретика літератури – Д. Лукача: "Роман – це епопея покинутого Богом світу", що, переконані, найповніше відображує простір "вічного дисонансу", рельєфно відтворюваний у романі.

Безперечно, сама дійсність змушувала українських митців наголошувати на впливові об'єктивних дисонансів – політичних, ідеологічних, економічних, суспільних, культурних – на людське ество, відповідно, процес формування індивіда неминуче зазнавав деформацій. Але посилювався й зворотний негативний вплив особи на середовище, що в підсумку призводило до абсурдизації буття як такого, до, як це не парадоксально звучить, звільнення від свободи.

Про це роман М. Устияновича "Страсний четвер" (1852), заголовок якого метафорично віддзеркалює проблему гріха й спокути: відступництво головних персонажів від заповіді про любов до ближнього, їхні смерті без каяття, а значить, без надії на воскресіння. Вражаючими за силою емоційного впливу є в творі описи кількох пожеж, які ніби закріплюють сюжетну канву, градаційно посилюючи конфлікт: жаринка, з якої "народилася" головна героїня Зіня, і яка ж (вуглинка) стала початком кінця села, де мешкали її батьки, бо обернула його на попіл; оксюморонне поєднання опису напівсмерті Зіні на палаючій горі та відтворення її фізичної кончини в переддень Великодня після чудесного рятунку.

Подібна проблематика відлунує в підтексті роману І. Франка "Петрії і Довбушуки" (1875–1876): не можна, вбиваючи одних, дати щастя іншим, адже йдеться про діалектику матеріального (в творі це скарб Довбуша) й духовного (криваві гроші повинні очиститися добрими справами, на які вони підуть:

допомога нужденним, національне визволення тощо). Письменник дає негативну відповідь, оскільки в фіналі першої редакції роману показано, як згорає дідизна і Петріїв, і Довбушуків, що не змогли вивіститися над речовинним пріоритетом існування, а друга редакція роману хоча й завершується ідилічно – клятвою молодих представників родів – Андрія та Ісаака – прислужитися відродженню України, проте такий фінал є швидше умовністю, бо надто віддаленою й абстрактною є проголошувана персонажами перспектива, надто суперечливими є вони самі. У творі не виписано процес їхнього харбктерного зростання, натомість у випадку з Петрієм ідеться або про втручання потойбічної істоти (Чорної людини), або про не пояснювану здоровим глуздом покірність цинічній та зрадливій дружині; у випадку з Бляйбергом – про немотивоване переродження вихованого в єврейській родині хлопчика на свідомого українофіла.

Близьким за суттю є роман І. Франка "Лель і Полель" (1887), у якому так само парадоксально вивершується доля одного з центральних персонажів (не в сенсі головної діючої особи, а в сенсі пріоритетного психічного чинника творення поведінкової моделі братів Калиновичів) – Семка Тумана – довічно засудженого за розбій. Він також мріяв про очищення кривавих грошей, тому вказав малим Начку й Владку місце знаходження скарбу. Однак золоту, допомігши їм піднятися соціальною драбиною, не набуло при тому "сонячної" символіки. Інакшість же порівняно з "Петріями й Довбушуками" полягає в скрупульозному аналізі митцем скоєного Семком, відтак його особиста мотиваційна сфера адекватно відбиває об'єктивні реалії, тиск яких і зумовив психологічний злам, проте письменник не виправдовує особистою кривою засобів її виправлення. Фактично в цьому романі представлено соціально-моральну площину сприянь і протидій харбктерного моделювання, адже йдеться про одночасну взаємозалежність і взаємовплив об'єктивних і суб'єктивних чинників формування психосвіту індивіда.

У такому ж ракурсі бачить феномен співіснування речовинного й духовного в антропоцентричному світі й Г. Хоткевич у романі "Камінна душа" (1908–1911), відтворюючи суперечливе ество Дмитра Марусяка: з одного боку, романтичний антураж образотворення (легенди про Довбуша), з другого, реалістичне пояснення причин злочинів – суспільно детермінованих (соціальна нерівність, солдатчина) й індивідуальних (його егоцентрична вдача).

Моделюючи світ, письменники часто вдаються й до оксюмору: ніби паралелізують усталені реалії, повсякденність і духовні стремління, а насправді показують їхню неспівмірність. Зникають контрасти (чи однотонність) у зображенні персонажів, увиразнюється психологічний складник характеротворення. Серед найприкметніших – монороман "Не той став" (1895) І. Нечуя-Левицького, в якому причинно-наслідковий ряд внутрішніх змін головного персонажа показаний алогічним: віра відвернула Романа від сім'ї. Автор скрупульозно відстежує процес відчуження між подружжям, посилюваний і прискорюваний бажанням чоловіка наблизитися до Бога. Проте в цьому і є суперечність, оскільки любов людини до Творця найповніше виявляється в любові до ближнього [Мт.:5–7; Лк.: 6, 12–41]. Опосередкованою перспективою такого вияву є союз двох – подружжя, тобто рівноправних друзів, однодумців, помічників, без виділення гендерних ролей, тому що обидва однаково відповідальні за збереження любові. Роман же творив свій світ, як йому здавалося, чистий і безгірний, і не хотів нікого впускати до нього, навіть "летючу" дружину Соломію. І. Нечуй-Левицький неодноразово підкреслює цю здатність жінки відірватися від буденщини, стриміти у високість, проте, відкинута Романом, вона знайшла фатальний вихід зі сфери відчуження – вознеслася в смерті. Тільки після цього чоловік "неначе опам'ятався", на нього "найшов сум, найшов жаль", нудьга ніби "насувалася... з усіх кутків хати, ходила слідком" [3: 409]. Його "гармонійний" світ щез, бо за ним – порожнеча, самотність. Так за допомогою прийому висхідної градації митець прагнув урівноважити зображальний і виражальний плани показу персонажів, скоригувати механізми їхньої поведінки вже не виключно родовою чи соціальною приналежністю.

На наше переконання, український романний дискурс другої половини XIX ст. можна охарактеризувати "Словами від автора", що передують твору М. Яцкова "Огні горять" (1902): "Дороги свідомості гіркі, а її плоди пекельні" [4: 312], адже практично кожен зразок великої епіки означеного періоду (за поодинокими винятками) відбиває "історію гріхів, горя, нужди" [4: 312]. Причому ця тенденція позначає твори хронологічно віддалені, найширшого проблемно-тематичного спектру, жанрової форми, виявляється за допомогою різних естетик світобачення. Через обмежений обсяг статті назвімо лише антитетичні щодо способу вияву вказаних особливостей романі: "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" (1875) Панаса Мирного та І. Білика й "Огні горять" (1902) М. Яцкова. Письменники розкривають етапи занепаду душі в умовах суспільного нігілізму, провінційної рутини, використовують подібні художні домінанти – психологічні й онтологічні: амбівалентність характерів, "розірвана" свідомість, означена Панасом Мирним та І. Біликом як антитеза: "...хочеться йому (Чіпці. – Т. М.) увесь мир обняти, втерти йому сльози, утихомирити горе" [5: 372] і: "А все люди... Вони в мене й батька одняли; вони мене ще змалечку ненавиділи..." [5: 466]; "Прокляті душі! Катувати вас, пекти, тупим ножем шматувати..." [5: 513]. У М. Яцкова це контраст світу старого Бориса – пантеїста, переконаного, що духовна відкритість – внутрішня потреба, яку можна виявляти будь-коли й будь-де, адже все в цьому світі створене Богом. Тому щиро молиться в лісі, оскільки "Богу тут краще, ніж у церкві" [4: 313]. Але

Борис, чиє кредо – природне життя на рідній землі – вигнанець зі світу "старших" – прагматиків і раціоналістів. Останнє звучить у словах безім'яної бабусі головної героїні Ніни: "...розходяться люди – лишається дим – світло погасне..." [4: 420]: життя, не осяяне любов'ю, нікчемне.

Письменики віддали перевагу площині емоційно-настрєвих, чуттєвих взаємин, за посередництва яких розкрили особливості природи – харбктерні, темпераментні, світоглядні. Обидва твори є спробою заглибитися в "нетрі психології, яку не можна пояснити ні обставинами, ні середовищем" [6: 113], соціальність у них – уже не пріоритетна сфера для мотивування формування "я" персонажа, а лише необхідний фон. Фактично маємо художню модель поведінкових реакцій, витворену в різних сферах життя (село / місто), однак за критеріями спільної жанрової матриці.

У романному дискурсі другої половини ХІХ ст. варто, на наше переконання, поруч із зображуваним митцями процесом нівеляції ества виділити близький за наслідками щодо харбктерних деформацій процес "виламування" людини зі свого середовища, здійснюваний або як її витіснення на соціальне "дно", перетворення на маргінала, або як переміщення вгору соціальною вертикаллю внаслідок асиміляційних процесів після реформи 1861 року (останнє, однак, залишає незмінною суть – чужість і карикатурність асимільованих у новому середовищі). Винятки поодинокі й показані як ідеал, а не реальність ("Хлопська дитина" (1862) Ф. Заревича).

Вага психологізму в різних романах неоднакова: від переважання подійно-динамічного його зразка у "Вихорі" (1875–1889) М. Павлика, "Олюньці" (1895) А. Чайковського до пріоритету інтроспективності в "Пові" (1883–1919) Панаса Мирного, "Городянци" (1901) Л. Яновської тощо. Так, харбктерною квінтесенцією синтетичного (що передбачає поєднання рис повісті й роману) утворення, яким є "Олюнька" А. Чайковського, став градаційний ланцюг як спосіб показу життєпису головної героїні: сирітство, одруження, поява потягу до знання про життя після смерті, власні передсмертні муки. Для Олюньки світ набув цілісності тільки у вічності: фінальна ж авторська характеристика "Щаслива тепер Олюнька..." сприймається фарсом, бо для відновлення "рівноваги" потрібно були вбити саму Олюньку.

Посилення тенденції до гомоцентризациї пришвидшило розвиток жанрових форм роману з пріоритетним психологічним складником, що дозволило вірогідніше пояснювати поведінкову модель персонажа, глибше показувати способи осягнення людиною власного місця в системі суспільних координат – ідеологічних, релігійних, політичних, економічних, а головне – ідентифікувати себе як особистість. Для яскравішого втілення названої тенденції автори часто використовують прийом доказу від зворотного, ведучи своїх персонажів до самопізнання через смерть; акцентують на абсурдності світу, в якому однаково згубно перебувати й на суспільних маргінесах, і на вершині соціальної ієрархії. Відтак конфлікт "виламування" людини зі свого середовища вирішується зазвичай трагічно. Найбільш переконливими ілюстраціями цієї тези вважаємо вже згадані в іншому контексті романи "Пові" Панаса Мирного та "Городянка" Л. Яновської.

Долі Христі й Пріські виписані як негативна градація, посилювана Панасом Мирним за допомогою прийому "контраст у контрасті": спочатку розпач, біль, сльози за батьком, далі роздвоєння, коли свідомість, ще переповнена болем утрати, вже починає сприймати реальність і навіть радіти можливості "забути" те, що сталося: в сороковини, які припали на Різдво, Христя "відвела душу": не пішла – побігла колядувати. А згодом божевілля закоханого в Христю Федора Супруненка, передчасна смерть матері, моральна смерть Карпа, що по-сусідськи розжився землею Притик, і Христин сміх образи, приниження, розчарування, що супроводжуватиме героїню до смерті.

У "Городянци" одночасно вимальовується соціальна й морально-етична антитеза: сите животіння в генеральських покоях, коли можна було досхочу "наїдатися конхветів і горіхів", вважалося принадним, а важка праця вдома в рідному гурті втратила цінність. Це протиставлення минушого й вічного й зумовило деформацію світогляду героїні: вона поклялася не повертатися до села, тому стерла з пам'яті "досвітки, грища", а "сонце, волю, широкі степи" [8: 458] обгорнула туманом.

Парадокси співжиття у соціальній вертикалі обернулися під пером письменників феноменом маргінальності, адже фактичні маргінали – люди соціального "дна" – так само були поглинуті соціальною мораллю, як і представники соціальних верхів – "аристократи" бездуховності. У "Пові" ця тенденція виявляється в мозаїці доль Марини, Мар'ї, Христі, з одного боку, – й Проценка, Колісника, Лошакова, з другого; у "Городянци", відповідно, Пріські, Степана – й Палагеї Тихонівни, Кураксіних, Рибалкіних, Боголюбових.

Символічним відповідником богопокинутого світу Панас Мирний зробив заголовок роману, підкресливши необхідність широко тлумачити поняття "пові": не стільки як жінки, що торгує собою, скільки як ознаки відторгнення, незапитаності в своєму часі, людини, яка не має рідного кутка, а "як вітер, віється по полю, як птиця, носиться по вітру" [7: 512]. У Л. Яновської виділяємо кілька символів: "хисткий та латаний човник" міської наймички, адже вода – непевна стихія, швидше затягне на дно, ніж прибіє до берега; "Хвесьччин льох" – хата за містом, "де вже не одна наймичка, не один наймит скінчили свої дні" [8: 553]. Ці символи об'єднує підтекстовий смисл: соціальна мораль, яка проголошує минуше вічним і навпаки, позбавляє небуденних людей можливості виділитися із загалу, і навіть бажання

прожити чесно, в гармонії з собою сприймає як виклик. Відтак про життя обох героїнь можна сказати словами А. Чайковського про Олюньку (однойменний твір): "Ціле життя пройшло їй по тернині, ні одної рожі, ні одної веселої години" [9: 124].

Зразком, який би завершив в аналізованому періоді дослідження проблеми духовної нівеляції, "виламування" з певної суспільної страти як деформацію уявлень про непроминальне й дочасне, став роман "Камінна душа" (1908–1911) Г. Хоткевича. Його смисловим центром ми вважаємо епіграф: "Ой, Марусе, камінная душе! / Не слухати ж було шептання мого, / Не лишати ж було попонька свого" [10: 7]. Але поняття камінності, вжите в однині, насправді пов'язане з усіма головними персонажами.

Так, "філософія" отця Василя – щоб "самі печені гриби до рота лізли" – обернула родинне життя на існування, а його самого – на флегматика, який усьому, чого торкався, додавав "сірості, як в дощову годину" [10: 11]. Його дружина Маруся була готова розірвати "тоненьку гармонію", яку митець зіставляє з порцеляною, приємною для ока, але нетривкою. Однак сполучення бажаного й реального, яке ніби відбулося згодом, спровокувало розчарування, тим сильніше, чим фантастичнішими були мрії. Характеризуючи Дмитра, письменник зауважує, що він "сам був життя", проте дисонансом є спосіб його ведення: не думати про завтрашній день, наслідки скоєного сьогодні, не повертатися в минуле. Жоден із персонажів не є цілісним характером, кожного з них можна визначити як натуру застигаючу, каменіючу через нездатність опертися нівелюючому впливові власних примх і реалій структурованого соціуму. Тому притчу про життя опришка, розказану Дмитром, можна спроектувати на їх усіх. Ключовий образ у притчі – камінь, падіння якого зі скелі паралелізується з життєвою стихією: "...був би як цей камінь, тихий... Але тепер... нема такої сили на світі, щоб мене визволила, щоб мене на старе місце повернула..." [10: 205]. Тут камінь не є традиційною сполукою "єдності, міцної основи" [11: 226], "Божої присутності, духовного вияву" [12: 167]. Це радше символ кари за "сліпоту, жорстокість, черствість душі" [11: 225; 13: 53]. Сюжетні перипетії, градація конфлікту, колізій оприявнює смисл епіграфа, поступово доводячи приреченість тих, хто обрав самоствердження як нищення "я" інших. Адже вчинками головних персонажів керують егоїзм, бажання пізнати щастя поза межами родинного кола, батьківського дому, вибудувати його, не рахуючись із Божим законом. Перспектива ж внутрішнього очищення винесена Г. Хоткевичем за рамки роману: для когось вона може здійснитися внаслідок перенесених страждань (Юріштан, Маруся), хтось матиме шанс на це у вічності (Дмитро).

Отже, центральний елемент змодельованого українським романним дискурсом другої половини XIX ст. світу – людина – показана дезорієнтованою в соціальних процесах, із розполовиненою через глобальні суспільні катаклізми свідомістю (в аналізованих у статті творах переважно йдеться про зламні процеси, які супроводжують зміну соціально-економічної формації), із порушеними уявленнями про вічні цінності, моральні основи співжиття в соціумі. Звідси – психічні розлади, депресивність, апатія. Людина майже не показана в стані спокою, умиротворення з собою і світом, її життєпис – це градація межових ситуацій, якими вона випробовується. Практично завжди йдеться про відчуження ("виламування") зі звичного, сталого, зрозумілого життя, коли зовнішні чинники й внутрішній дискомфорт провакують неправильний вибір із відповідними наслідками: парадоксальне сприйняття віри як способу самому наблизитися до Бога ("Не той став" І. Нечуя-Левицького), містичні передбачення, які відбирають внутрішні сили ("Страсний четвер" М. Устияновича, "Петрії і Довбушуки" І. Франка), а загалом – нищать як індивідуальність (усі аналізовані в статті твори). Символічним еквівалентом означеного процесу – відходу людини від заповіді про любов до ближнього – став камінь, що, зрушений з місця, трощить усе на своєму шляху ("Каміна душа" Г. Хоткевича).

Отже, можемо зробити **висновок** про перспективність такого напряму дослідження української великої епіки другої половини XIX ст. і наступних епох із огляду на можливість витворити цілісне уявлення про особливості розвитку й вияву провідної тенденції літературного процесу – гомоцентризациї; проаналізувати специфіку авторського бачення реального світу крізь художню призму його моделі; дослідити підтекстові смисли, що разом узяті дозволить увести вивчення жанрових особливостей до контекстуальної та інтертекстуальної сфери, оприявнити архетипні первні жанрової парадигми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла]. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
2. Святе Письмо Старого та Нового Завіту : повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами [о. Іваном Хоменком]. – Рим, 1991. – 1070 с.; 324 с.
3. Нечуй-Левицький І. Не той став / І. С. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький. І. С. Твори. Т. 7 / за ред. Ю. Меженка. – Харків-Київ : ЛіМ, 1931. – 3-те вид. – С. 311–412. – (Бібліотека українських класиків).
4. Яцків М. Огні гоять / М. Яцків // Муза на чорному коні : Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / упоряд., авт. передм. та прим. М. Ільницький. – Київ : Дніпро, 1989. – С. 312–421.

5. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? Роман з народного життя Панаса Мирного і І. Білика / П. Мирний // Мирний П. Твори : в 2 т. Т. 1 : Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872–1880) / ред. кол. : І. О. Дзеверін (гол.), О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв та ін. ; упорядкув. і прим. М. Л. Гончарука ; авт. вст. ст. і ред. тому П. П. Хропко. – Київ : Наук. думка, 1989. – С. 327–627. – (Бібліотека української літератури).
6. Рудницький М. І. Михайло Яцків / М. І. Рудницький // Рудницький М. І. Письменники зблизка. Спогади. Кн. 3. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1964. – С. 107–121.
7. Мирний П. Повія / П. Мирний // Мирний П. Твори : в 2 т. Т. 2 : Повість та оповідання. Роман (1897–1918) / ред. кол. : І. О. Дзеверін (гол.), О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв та ін. ; упорядкув. і прим. К. М. Секаревої ; ред. тому М. Є. Сиваченко. – Київ : Наук. думка, 1989. – С. 139–597. – (Бібліотека української літератури).
8. Яновська Л. Городянка / Л. Яновська // Яновська Л. Твори : в 2 т. Т. 1 : Оповідання, повісті / упорядкув., передм. і прим. Н. М. Шумило. – Київ : Дніпро, 1991. – С. 406–562.
9. Чайковський А. Олюнька / А. Чайковський // Чайковський А. Повісті / авт. передм. Є. Нахлік. – Львів : Каменяр, 1989. – С. 11–131.
10. Хоткевич Г. Камінна душа / Г. Хоткевич // Хоткевич Г. Твори : в 2 т. Т. 2 / упорядкув., підгот. текстів та прим. канд. філол. наук Ф. Погребенника. – Київ : Дніпро, 1966. – С. 7–299.
11. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / авт.-сост. : В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. – Москва : Астрель : МИФ, 2001. – 576 с. – (Ad marginem).
12. Жюльен Н. Словарь символов / Н. Жюльен ; пер. с фр. С. Каюмова, И. Устьянцевой. – Б. м. : Урал Л.Т.Д., 1999. – 2-е изд. – 497 с.
13. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – Москва : Изд-во АСТ ; Харьков : Торсинг, 2002. – 591 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Leksykon zagal'nogo ta prykladnoho movoznavstva [The Vocabulary of General and Applied Linguistics] / [za red. A. Volkova, O. Boichenka, I. Zvarycha, P. Rykhla]. – Chernivtsi : Zoloti Lytavry, 2001. – 636 s.
2. Sviato Pys'mo Staroho ta Novoho Zavitu : povnyi pereklad, zdiisnennyi za oryhinal'nymy yevreiskymy, arameiskymy tekstamy [o. Ivanom Khomenkom] [The Holy Writ of the Old and New Testament : New Example Done by Original Jewish, Arameic and Greek Texts by Father Ivan Khomenko]. – Rym, 1991. – 1070 s. ; 324 s.
3. Nechui-Levitskyi I. Ne toi stav [Changed] / I. Nechui-Levitskyi // Nechui-Levitskyi I. Tvory : v 7 t. / za red. Yu. Mezhenka. – Kharkiv-Kyiv : LiM, 1931. – 3-ie vyd. – S. 311–412. – (Biblioteka ukrainskykh klasikov).
4. Yatskiv M. Ohni horiat [Fires Are Burning] // Muza na chornomu koni : opovidannia i novely. Povisti. Spohady i staty [A Muse on a Black Horse : Stories and short stories. Tales. Memories and Articles] / uporiad., avt. peredm. ta prym. M. Initskyi. – Kyiv : Dnipro, 1989. – S. 312–421.
5. Myrnyi P. Khiba revut' voly yak yasla povni? Roman z narodnoho zhyttia Panasa Myrnoho ta I. Bilyka [Do the Oxen Bellow when the Mangers are Full? A Novel from People's Life by Panas Myrnyi and I. Bilyk] / P. Myrnyi // Myrnyi P. Tvory : v 2 t. T. 1 : Opovidannia. Povisti. Roman. Dramatychni tvory (1872–1880) [Stories. Tales. Novel. Drama Works (1872–1880)] / red. kol. I. O. Dzeverin (hol.), O. P. Honchar, Yu. Ye. Hryhoriev ta in. ; uporiadkuv. i prim. M. L. Honcharuka ; avt. vst. st. i red. tomu P. P. Chropko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1989. – S. 327–627.
6. Rudnytskyi M. I. Mykhailo Yatskiv / M. I. Rudnytskyi // Rudnytskyi M. I. Pys'mennyky zbyzka. Spohady [Writers are Near. By Memories]. – Kn. 3. – Lviv : Kn.-zhurn. vyd-vo, 1964. – S. 107–121.
7. Myrnyi P. Poviiia [The Whore] / P. Myrnyi // Myrnyi P. Tvory : v 2 t. T. 2 : Povisti ta opovidannia. Roman (1897–1918) [Tales and Stories. Novel (1897–1918)] / red. kol. : I. O. Dzeverin (hol.), O. T. Honchar, Yu. Ye. Hryhoriev ta in. ; uporiadkuv. i prym. K. M. Siekarevoii ; red. tomu M. Ye. Syvachenko. – Kyiv : Nauk. dumka, 1989. – S. 139–597. – (Biblioteka ukrainskoi literatury).
8. Yanovska L. Horodianka [City Dweller] / Yanovska L. // Yanovska L. Tvory : v 2 t. T. 1 : Opovidannia, povisti [Stories, Tales] / uporiadkuv., peredm. i prym. N. M. Shumylo. – Kyiv : Dnipro, 1991. – S. 406–562.
9. Chaikovskiy A. Oliunka / A. Chaikovskiy // Chaikovskiy A. Povisti [Tales] / avt. peredm. Ye. Nakhlik. – Lviv : Kameniar, 1989. – S. 11–131.
10. Khotkevych H. Kaminna Dusha [The Stone Soul] / H. Khotkevych // Khotkevych H. Tvory v 2 t. T. 2 / uporiadkuv., pidhot. tekstiv, prym. kand. filol. nauk F. Pohrebennyka. – Kuiv : Dnipro, 1966. – S. 7–299.
11. Entsyklopediia symvolov, znakov, emblem [Encyclopedia of Symbols, Signs, Emblems] // avt.-sost. : V. Andreeva, V. Kuklev, A. Rovner. – Moskva : Astrel : MIF, 2001. – 576. – (Ad marginem).
12. Zhiulien N. Slovar' simvolov [Dictionary of Symbols] / N. Zhiulien, per. s fr. S. Kaiumova, I. Ustiantsevoi. – B. m. : Ural L.T.D., 1999. – 2-ie izd. – 497 s.
13. Sheinina Ye. Ya. Entsyklopediia symvolov [Encyclopedia of Symbols] / Ye. Ya. Sheinina. – Moskva : Izd-vo AST ; Kharkov : Torgsin, 2002. – 591 s.

Матвеева Т. С. Богопокинутость как абсолют смоделированного украинским романном дискурсом второй половины XIX в. мира.

В статье обоснован тезис о приоритете деструктивного элемента в модели мира, сконструированной украинским романном дискурсом второй половины XIX в. Анализ осуществлен на примере больших эпических произведений широкого проблемно-тематического спектра – от социально до философски детерминированных, разной эстетики видения мира – от преромантической до натуралистической.

Отдельные аспекты – символика материальных и нематериальных составляющих модели, подтекстовые смыслы, художественные приемы (оксюморон, градация), с помощью которых авторы показывают взаимоподчиненность человека и мира.

Ключевые слова: роман, модель мира, дегуманизация, символ.

Matvieieva T. S. Godforsakennes as an Absolute of the World Modelled by the Ukrainian Novel Discourse of the Second Half of the XIX Century.

The problematic of the article concerns motivating the prospects of studying the artistic modelling as a peculiar display of the author's intentions. The study is based on the Ukrainian novel discourse of the second half of the XIX century. The following methods were in the article: cultural-historic, partly-semantic, psychological, the method of motif analysis.

The main attention is paid to man as the central element of the world model. The results of the observations prove that it is man who is the main destructive factor that makes the modelled world unstable, causes its deformations – social, ideological, economic, cultural. A particular aspects of the study is the objective and subjective conditions of being self-harmonisation, of mutual balance of aspirations and possibilities of their realization, shown on the example of the works in which the social, the psychological dominates in the view of the world and man in it, novels of the wide problem-thematic range and worldview esthetics. The above made it possible to make a surmise about the dominance of a tendency of individual's disadaptation under the conditions of global social changes, hence distorted ideas about the moral-ethical priorities, the dialectics of the spiritual and the material in the process of creating being.

The article also deals with the issues of purely mental shifts in a person's being, a person's levelling, mainly represented in the analyzed novels through the binary opposition "breaking out / estrangement (from the family, nation, beliefs, faith)" that manifest itself in mental disorders, melancholic states, apathy. Stone in the article is the symbol of that process as in point to a person's withdrawal from the commandment about the love to their fellow-creatures.

The techniques through which the authors localized the above mentioned processes were singled out, among them the rising gradation, oxymoron. It is them that helped to depict the godforsaken world in which man will never become a complete, integral character, remaining a person for whom the goal of their own existence and the future of the world are not clear.

A conclusion is drawn that studying the total of artistic models in the diachrony of the literary process development will form a macroworld that is maximally similar to the objective one.

Key words: novel, world model, dehumanization, symbol.